

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ І РИЗИКИ ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

Доповідь на теоретичному семінарі 27.11. 2023

Мета цієї доповіді полягає в тому, щоб, відстежуючи глобальні виклики і ризики, окреслити проблему екзистенціальних загроз, як засадничу для їхнього запобігання.

1. Глобалізація як цивілізаційний процес та її періодизація.

Поняття «*виклик*» й узгоджене з ним – «*відгук*», як аналітичні інструменти осягнення історико-цивілізаційного розвитку, обґрунтовано у концепції філософії історії Арнольда Тойнбі, викладеній в 12-ти томах за назвою «Дослідження історії» (1934-1961). Виклики обумовлюються природними, гуманітарними, соціальними, економічними, технологічними і політичними чинниками, породжуючи проблеми, що потребують належного щодо перспектив суспільного поступу творчого *відгуку*, смисл якого залежить від адекватної оцінки минулого та уяви й систем ідейних координат, орієнтованих у майбутнє.

Поняття глобалізації зустрічається в текстах з XIX ст., але в широкий науковий обіг воно ввійшло в останній третині XX століття. Донині зміст глобалізації залишається дискусійним щодо її визначення, оцінок і темпорального окреслення меж. Загалом виділяється кілька взаємопов'язаних аспектів тлумачення суті глобалізації: вона розглядається, як інтегральний соціальний феномен; невпинне поширення і панування вільного ринку; сучасний інформаційно-цифровий тип комунікації; біо-нано-інженерний і науково-технологічний прогрес; процесуальний етап цифрової організації світу, тип історичного цивілізаційного розвитку. Щодо розуміння глобалізації в процесуальному аспекті її поширення, йдеться про сукупність епохальних видозмін, об'єднаних тенденцією «перетворення світу в єдине ціле»¹.

Оцінка суті глобалізації та відповіді на її виклики матимуть істотні відмінності в залежності від того, чи розглядати глобалізацію лише як сучасний феномен, чи як процесуальну низку взаємопов'язаних явищ, подій та антропологічних станів, у єдності з розумом, уявою, почуттями, емоціями, мовою, комунікацією, мистецтвом, культурою, релігією, філософією, наукою, технологією тощо. З'ясування суті глобалізації як історичного розгортання людської діяльності дозволяє визначити її особливості в координатах *цивілізаційного* розвитку.

Поняття цивілізації походить від латинського «*civitas*», яке вважалося «соціальним тілом» громадян Римської Республіки, об'єднаних спільним законом. Таке об'єднання сприймалося як легітимна основа «справи публіки» (*res publica*), члени якої володіли правами громадян і несли відповідальність за їх дотримання перед законами. З концептом «*civitas*» пов'язані такі поняття і феномени, як «місто», «цивільний», «громадянський» (*city, civic, civil*). З доби

¹ Robertson, Roland (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.

Відродження всі вони маркуватимуть провідні соціально-політичні явища Заходу. У комунікативне мовлення поняття «цивілізація» приходить з другої половини ХУІІІ ст. практично одночасно у французькому та англійському дискурсах. Спочатку його значення асоціювалося переважно з вихованістю, освіченістю, з пом'якшенням почуттів і звичаїв. Важливим є те, що названі поняття приходять в повсякденне життя за посередництвом філософського дискурсу.

Феномен цивілізації виникає з поєднання міського етосу і правосвідомості. У цьому сенсі розгортання глобалізації співвідноситься з ходом західного цивілізаційного процесу в контексті якого народжується самосвідомість Європи й перебуває в перманентному стані невпинного переусвідомлення перед щораз новими історичними викликами, що виникають перед людьми і народами. У літературі прийнято вести історію цивілізацій, починаючи з 7-го тисячоліття до н.е.

Перебіг явищ глобалізації пов'язаний з цивілізаційним процесом в плані взаємодії зовнішніх щодо людини (соціально-інституційних) та внутрішніх (ментально-психологічних) чинників, мотивацій та інтенцій життєдіяльності. Це спонукає розглядати феноменологію глобалізації у контексті цивілізаційного процесу з погляду на визрівання в ньому спільних людських цінностей, правового регулювання суспільних відносин і формування структурно споріднених суспільних порядків. Не поділяючи позицію європоцентризму, але беручи до уваги *контекст антропогенезу* з його «прихованим сенсом» щодо розвитку виду *Homo sapiens* через диференціацію на різні суспільства-культури-цивілізації, важливо не знехтувати чинниками, завдяки яким історичний розвиток характеризується також безперервністю й інтеграційною доцільністю.

Це стосується гамування агресії і жорстокості в поведінці індивідів і спільнот, формування суспільства освічених і вільних людей та ефективних «суспільних порядків з відкритим доступом» до *цивілізаційних ресурсів і благ*. Цей підхід узгоджується з поглядами Стівена Пінкера², який, у свою чергу, покликається на дослідження Норберта Еліаса,³ та з концептуалізацією екзистенційних ризиків Тобі Орда⁴, а також з концепцією «подолання насильства» і становлення «суспільних порядків вільного доступу», оприлюднену в 2009 р. дослідниками на чолі з Дугласом Нортон⁵. Евристично продуктивними є ідеї Джеремі Рифкіна щодо ролі філософії у формуванні сучасної глобальної свідомості в контексті розвитку «емпатичної цивілізації»⁶.

² Пінкер, Стівен (2022). *Добрі янголи людської природи. Чому у світі панувало насильство і чи стало його менше?* Пер. з англ. Орина Ємельянова. К.: Наш формат. 864 с.

³ Еліас, Норберт (2003). *Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження. Том I – II.* З нім. пер. О. Логвиненко. К.: Альтернативи. 672 с.

⁴ Toby Ord (2020). *The Precipice: Existential Risk and the Future of Humanity.* Hachette Book Group. New York. 451p.

⁵ Норт, Дуглас (2017). *Насильство і суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії* / Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вангейст: пер. з англ. Тарас Цимбал. К.: Наш формат. 352 с.

⁶ Rifkin, Jeremy (2009). *The Empathic Civilization: The Race to Global Consciousness in a World in Crisis.* Penguin Group, New York. 675 p.

Про «глобальні цивілізаційні форми», що здатні протистояти схильності спільнот до насильства, йдеться у дослідженні німецького філософа Отфріда Гьофе «Демократія в епоху глобалізації»⁷ (2001). Цінність монографії О. Гьофе полягає зокрема в тому, що «глобальні цивілізаційні форми» він розглядає з погляду подолання насильства через демократизацію суспільного буття в орієнтації на досягнення міжнародної справедливості. При цьому автор рекомендує дотримуватися двох методологічних принципів: уникати глобального етатизму і не піддаватися **економічному редуccionізму**.

Загалом, виклики стосуються нашого майбутнього існування і творчої уяви щодо образу прийдешнього і визначаються етичними нормами, спрямованими на підтримку життя *через індивідуальне досягнення успіху (щастя)*. З погляду антропогенезу, історичні фази глобалізації підпадають під класифікацію у призмі цивілізаційного процесу.

Вважається, що термін «глобалізація» актуалізується в 1944 р. й набуває ширшого застосовуватися у 60-х роках ХХ ст. Наукової популярності йому надав економіст Т. Левіт у 1983 році, характеризуючи феномен злиття ринків продукції, яка виробляється транснаціональними корпораціями.⁸ Відтоді «глобалізація», як аналітичне поняття, увійшло в соціологічний, економічний, філософський та публічний дискурси під кінець 1980-х років в США і Європі.

Соціолог М. Вотерс, наприклад, вважав, що охоплювана цим поняттям дійсність з 1990-х років визначатиме глобальний характер явищ і подій, які прийдуть у ХХІ столітті на зміну доби «постмодернізму»⁹. Нині людство перебуває в глобалізованій дійсності, інтенсивність подій у якій наростає не тільки в економічній сфері, міжнародних відносинах і науково-технологічних можливостях, але й дедалі глибше торкається повсякденного життя, соціально-культурних процесів і нашого уявлення про «природу Homo sapiens» з погляду на перспективи людського розвитку.

Згідно з концепцією Т. Фрідмана, глобалізація, сучасний третій етап якої розпочався на зламі тисячоліть, стартувала з подій 1492 р., а її другий етап визначився під впливом індустріальної революції приблизно з 1800-х років.¹⁰ Якщо відстежувати початки глобалізації з погляду на революційне поширення інформації та її носіїв, то називаємо 1452 р. – винайдення друкарського верстата і вихід у світ Біблії, створеної у друкарні Йоганна Гутенберга. Зауважимо, що в Китаї і Кореї ще раніше існували друкарські преси, проте вони не стали носіями інформаційної революції планетного характеру. У Європі культурним контекстом

⁷ Гьофе, Отфрід (2007). Демократія в епоху глобалізації. Пер. з нім. Л. А. Ситніченко та О. Ж. Лозінська. К.: ППС-2002. 436 с.

⁸ Levitt, Theodore (1983). The Globalization of Markets //Harvard Business Review, 61 (May/June), 92—102.

⁹ Waters, Malcolm (1995). Globalization. London and New York: Routledge. P. 98. (268 p.) https://docs.google.com/file/d/0B0_FjdluRK7uZGMvYWMvNDIiOTUwNi00ZmM4LTNmYzctNGVjMThMjU1MmZm/view?resourcetype=0-fuiAQOhn36nJC1ITsvXtFw

¹⁰ Friedman, Thomas L. (2007). The World is Flat 3.0: A Brief History of the Twenty-First Century. N. Y. Publisher: Farrar, Straus, and Giroux. 539 p.

(аксіологічною системою координат) вибухового поширення інформації у формі друкованого тексту було Християнство й освіта. До кінця XV ст. в Європі вже існувало біля тисячі друкарень з яких вийшло у світ понад 40 000 книжок накладом 12 мільйонів примірників.

Англо-американський соціолог **Роланд Робертсон** (1938-2022), котрий першим застосував поняття «глобалізація» в назві монографії (1992), розглядав її з погляду цивілізаційного формування глобальної свідомості у взаємодії психічних станів, соціальних явищ і норм, що склалися поетапно від модерності до постмодерну і до сучасності. Він визначив **5 специфічних фаз** поширення спільних ідей, цінностей, норм та інститутів глобалізаційно-цивілізаційного розвитку, які стали хрестоматійними:

I фаза *зародження* (Європа 1400-1750): сприйняття Всесвіту як сонячної системи, створення універсального календаря, першої мапи планети, відкриття Нового Світу, колоніальна експансія;

II фаза *початкова* (Європа 1750-1875): національна держава, громадянство і паспортна система, перші нації поза Європою, ідеї інтернаціоналізму й універсалізму тощо;

III фаза *піднесення* (1875-1925): міжнародна національна політика тощо;

IV фаза *боротьби за гегемонію* (1925-1969): створення Ліги Націй, ООН, Друга Світова війна;

V фаза *глобальної невизначеності і плинності* (1969-1992): вихід людини в космос, міжнародна тематизація прав людини, еміграційні потоки, глобальні засоби інформації.¹¹

Очевидно, можемо назвати й наступну *шосту* фазу глобалізації – вона обумовлена суцільною інформатизацією, комп'ютеризацією, віртуальною світовою інтернет-павутиною, технологічним впровадженням штучного інтелекту, можливостями генної інженерії, концептуальним проектуванням «постлюдини» і формуванням глобальної уяви та свідомості. Відомий економіст і соціальний мислитель Джеремі Рифкін, автор бестселерів «Європейська мрія», «Біотехнічне століття», «Доба доступу і можливостей» та ін., у монографії «Емпатична цивілізація...» (2009) визначає сучасну фазу глобалізації як «*добу емпатії*»¹².

Цілком іншу концепцію історичної періодизації глобалізації запропонував відомий сучасний німецький філософ П. Слотердайк. Першу хвилю він називав «метафізичною глобалізацією грецької космології», другу – «морською» з XV ст., вона обумовлює ідеї космополітизму, а третя, сучасна, створює «*глобальний провінціалізм*»¹³.

Зважаючи на різні підходи й оцінки сучасної глобальної ситуації та обумовлені нею виклики, ризики і загрози, цей шостий етап «глобального провінціалізму» має ознаки *екзистенціальної крихкості й соціальної аномії*.

¹¹ Robertson, Roland (1992). Globalization: Social Theory and Global Culture. Sage, London. P. 58-60.

¹² Rifkin Jeremy (2009). The Empathic Civilization. The Race to Global Consciousness in a World in Crisis. Penguin Group, New York. 764 p.

¹³ Sloterdijk, Peter (2005). Im Weltinnenraum des Kapitals. Frankfurt: M., Suhrkamp.

Водночас, якщо сучасний етап визначати за історичним наростанням цивілізаційної тенденції до глобальної єдності, то варто прийняти міркування, запропоновані Джеремі Рифкіним та іншими ідейно близькими йому вченими: епоха, в якій ми всі перебуваємо, **характеризується виразною інтенцією усвідомлення вагомості співробітництва емпатії для мирного глобального розвитку.**

Інший відомий дослідник глобалізації, **Манфред Б. Штегер** (Штегер – в англійській вимові), розглядає її як «сукупність процесів, які діють одночасно й нерівномірно на кількох рівнях і в різних вимірах. Ми могли б порівняти ці взаємодії та взаємозалежності зі складним гобеленом різних форм і кольорів, які накладаються один на одного». Закономірності глобалізації простежуються «в кожній з її основних областей – економічній, політичній, культурній, екологічній та ідеологічній, маючи на увазі її функціонування як взаємодіючого цілого в загальних географічних масштабах». Було б помилкою «піддатися спокусі звести глобалізацію до якогось одного «найважливішого» аспекту.»¹⁴

Дискусії щодо негативної оцінки глобалізації точаться переважно довкола двох взаємопов'язаних ідеологічних аспектів: сприйняття її як сучасного варіанту вестернізації чи навіть американізації у прагненні підпорядкувати решту світу; і як невпинного нівелювання національних, регіональних та локальних відмінностей життєвого світу під тиском капіталу та хижацьких корпоративних інтересів провідних гравців вільного ринку. Внаслідок такої оцінки, «багатьом людям важко розпізнати глобалізацію такою, якою вона є: переплетенням безлічі форм зв'язку і потоків, що з'єднують локальне і національне з глобальним, а також – Захід зі Сходом і Північ з Півднем»¹⁵. Для поняттєвого окреслення цієї ситуації Р. Робертсон у 1985 р. запровадив концепт «глокалізація» для урівноваження одномірного спрямування до уніфікації. «Переплетення і з'єднання» не обов'язково має бути руйнівним, радше воно є взаємодоповнювальним та увиразнюючим локальні особливості через глобальні тенденції.

2. Таксономія сучасних глобальних викликів і ризиків.

У минулому столітті під впливом науково-технологічного розвитку світ зазнав масштабних змін, яких ніколи не було в людській історії. Екстенсивно вичерпуючи природні ресурси, населення Землі зростало з 1, 6 млрд. осіб у 1900 р. – до 6 млрд. в 2000 р. і станом на липень 2022 року сягнуло 8 мільярдів. За цих умов виникли виклики, що несуть непередбачувані за наслідками ризики і загрози для людства і навіть для всіх видів життя на планеті.

Міжнародна організація «Фонд глобальних викликів» у 2015 р. опублікувала аналітичний документ з детальною класифікацією **12 глобальних ризиків**, які потребують консолідованих дій, аби запобігти катастрофічним наслідкам. Критерієм визначення глобальних ризиків і загроз стали наукові джерела, які

¹⁴ Steger, Manfred B. (2013). Globalization: A Very Short Introduction. Oxford University Press. P. 50. (155 p.)

¹⁵ Steger, Manfred B. (2013). Globalization. P. 23.

переконливо показують, що людство перебуває в проблемній кризовій ситуації. Ризики визначаються станом (1) «нескінченного впливу» (Infinite impact), який вказує, що «цивілізація піддається руйнуванню до стану великих страждань і не відновлюється». Це ситуація, в якій «людське життя взагалі закінчується».

Ризики і загрози визначаються концептом (2) «порогу нескінченного впливу» (Infinite impact threshold), який вказує на чинники, що можуть спровокувати «ланцюг подій, здатних призвести спочатку до колапсу цивілізації, а далі набути нескінченного впливу»¹⁶.

Дванадцять глобальних ризиків, які можуть бути фатальними, окреслено за такими категоріями:

1. *Екстремальна зміна клімату*. Порогом небезпеки для екосистеми є підвищення на планеті середньої температури клімату на понад 2 градуси.
2. *Ядерна зброя*. Може знищити життя на Землі. Страх перед застосуванням ядерної зброї у війні істотно впливає на міжнародну політику, підбиваючи ефективність раціональних рішень і дій.
3. *Екологічний колапс*. Екосистема піддається постійному забрудненню і руйнуванню, що може призвести до її непридатності для життя і до вимирання всіх видів.
4. *Пандемії*. Інфекційні хвороби спричинили найбільше смертей в історії. Виклик полягає в тому, що навіть добрі умови життя, як ми спостерігали нещодавно, не стають перешкодою для масового зараження.
5. *Крах глобальної системи*. Йдеться про економічний або управлінський колапс суспільного порядку в глобальному масштабі. Може спричинитися фінансово-економічною кризою і війною.
6. *Удар великого астероїда*. Удари твердих об'єктів Сонячної системи, згідно з емпіричними доказами, є частими і масштабними.
7. *Надпотужний вулкан*. Супервулкани можуть виникати, коли розпечена магма в мантії піднімається до кори, але не може крізь неї пробитися. Через це у величезному басейні магми зростатиме тиск, доки кора врешті не зможе його стримувати.
8. *Синтетична біологія*. Це науково-технологічна галузь конструювання біологічних пристроїв і систем для корисного застосування, зокрема в медицині. Однак вона може вийти з під розумного суспільного контролю. Окрім того, загрози походять від ідеологічних і політичних зацікавлень у створенні біологічної зброї.
9. *Нанотехнологія*. Створення високопродуктивних виробничих процесів, які працюють на атомному або молекулярному рівнях з не цілком передбачуваними наслідками.
10. *Штучний інтелект*. Галузь інформатики, у якій розробляються машини і програмне забезпечення з метою відтворити і перевершити інтелектуальні можливості людини. Викликає особливе занепокоєння.

¹⁶ Global Challenges. Twelve Risks that Threaten Human Civilization. The Case for a New Category of Risks. Publisher: Global Challenges Foundation, 2015. P. 40. URL: [\(PDF\) 12 Risks that threaten human civilization: The case for a new risk category](#)

11. *Невідомі наслідки.* Йдеться про невизначені ризики, які можуть виникнути з причин, обумовлених невідомими явищами, процесами та обставинами, пов'язаними з усією сукупністю глобальних катастрофічних викликів.

12. *Погане глобальне управління.* На сучасному рівні міжнародної взаємодії національні інтереси неминуче торкаються проблем, які мають глобальний характер і можуть вирішуватися на рівні взаємоузгоджених дій між державами та міжнародними громадськими організаціями. В Україні ми переконалися в тому, що захист національного суверенітету від московської імперської воєнної агресії, який є умовою миру для всієї Європи, може бути успішним, коли стає справою міжнародної спільноти.

Щоб запобігти загрозам цивілізації і життю на планеті, як наголошують автори названого аналітичного документу, необхідно «*визнати існування ризиків з потенційно нескінченним впливом*» (*the existence of risks with potentially infinite impact*).¹⁷

Небезпека *13-тої загрози* полягає в тому, що під покровом пропаганди фальшивої величі російської культури, московським пропагандистам і культуртрегерам вдалося полонити громадську думку Заходу на свою користь, використовуючи її для реального просування московських імперських інтересів. Це при тому, що провідні гуманітарні, політичні і навіть фінансові еліти Росії публічно тупо пишуться своєю ненавистю до Заходу, хоча всі вони володіють там власністю й багато з них утримують там свої родини. Натомість західні еліти, заколисані риторикою «російського миролюбства», у своїй більшості знехтували злочинами в Чечні, війною проти Молдови і Грузії, терористичними діями Росії в Сирії тощо, практично заохотили Москву до кривавої війни проти України.

Те ж саме стосується екстремістських ідеологій релігійного спрямування, що існують на межі з тероризмом.

Отже, виклики і ризики, що існують сьогодні перед розумом, концентруються довкола *найактуальнішої загрози* – *чому стала можливою війна в Європі ХХІ ст., яка може перерости у глобальну? У будь-якому разі, осмислення сучасних викликів не може обійтися без врахування теперішнього українського жахиття.* *Тимоти Снайдер* під час вступної лекції до свого курсу «*Making of Modern Ukraine*» (01.09.2022) студентам Єльського університету США зауважив: «В основному все, що відбувається в європейській історії, відбувається в історії України, просто трохи інтенсивніше, а іноді трохи раніше. ... Україна знаходиться в абсолютному епіцентрі багатьох подій, які ми вважаємо центральними»¹⁸.

Співучасником роботи над документом «12 ризиків» був шведський філософ **Ніклас Бостром**, професор Оксфордського університету і директор Інституту людського майбутнього (Future of Humanity Institute) в Англії. За рік до виходу у світ доповіді «Глобальні виклики. Дванадцять ризиків...» Н. Бостром опублікував дослідження «*Суперінтелект: шляхи, небезпеки, стратегії*», яке стало «бестселером» 2014 року. У цій праці автор пише: «Екзистенційний ризик

¹⁷ Ibid., p. 8.

¹⁸ Snyder, Timothy (September 1, 2022) The Making of Modern Ukraine. Class 1: Ukrainian Questions Posed by Russian Invasion // https://www.youtube.com/watch?v=bJczLlwp-d8&ab_channel=YaleCourses

(an existential risk) – це ризик, який загрожує зникненням розумного життя, що походить із Землі... Тепер ми можемо побачити обриси аргументу на користь побоювань, що правдоподібним за замовчуванням наслідком створення машинного суперінтелекту є екзистенційна катастрофа (existential catastrophe).»¹⁹

Книжка Н. Бострома викликала великий резонанс і продовжує непокоїти громадськість різних країн. Відомий бізнесмен-новатор Ілон Маск у багатьох інтерв'ю погодився з автором в тому, що «штучний інтелект – небезпечніший за ядерну зброю». Під впливом праці Н. Бострома занепокоєння щодо екзистенційних ризиків від швидкого просування в конструюванні штучного інтелекту висловлював Білл Гейтс та багато інших відомих бізнесменів і політиків.

Колега Н. Бострома по співпраці в Інституті людського майбутнього (Оксфорд), австралійський філософ **Тобі Орд** в 2020 році публікує працю «*Прірва: Екзистенційний ризик і майбутнє людства*». Він застосовує поняття «екзистенційний ризик», покликаючись на визначення Н. Бострома. Екзистенційна катастрофа, або катастрофа існування, стосується знищення довгострокового потенціалу людства, тоді як екзистенційний ризик (ризик існування) стосується ймовірності того, що він загрожує викликати незворотну екзистенційну катастрофу.

Т. Орд вважає, що «дослідження екзистенційного ризику перебуває в зародковому стані. Ми тільки починаємо усвідомлювати, з якими ризиками стикаємося. І ми перебуваємо на ще більш ранній стадії, коли справа заходить про концептуальні та моральні основи (підкреслення моє – А. К.) або про загальну стратегію людства. Отже, ми ще не в змозі вживати рішучих дій для забезпечення нашого довгострокового потенціалу. Це робить подальші дослідження екзистенційного ризику особливо цінними.»²⁰

Тож тут йдеться про визначення екзистенційного ризику як такого, що пов'язаний не просто зі станом існування природи і суспільства, але – з розумовою та етичною активністю людства і в цьому сенсі доречно говорити про обумовленість викликів ідеями, концепціями та емоційно спонуканою діяльністю.

Отже, щоб бути в змозі «вживати рішучих дій для усунення екзистенційних ризиків і забезпечення нашого довгострокового потенціалу», як пише Т. Орд, треба винести на порядок денний питання про формування «нового розуму», об'єднаного на «спільній моральній основі» і придатного для *солідарних* рішень щодо запобігання ризиків і неприйняття насильства в межах планети. Тобто йдеться про визначення життєсміслових, або власне **екзистенціальних** координат людського життя та запобігання загроз, що виникають на цьому рівні індивідуального й суспільного *себездійснення*.

3. Екзистенціальні загрози – стосуються життєсміслових проблем розвитку людини і суспільства та їхнього чуттєво-емоційного стану.

Занепокоєння спільними екзистенціальними загрозами, що їх несе сучасна глобалізація, має серйозні підстави. Це стосується зокрема тих кардинальних

¹⁹ Bostrom, Nick (2014). Superintelligence. Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press in the UK. P. 115. URL: <https://dorshon.com/wp-content/uploads/2017/05/superintelligence-paths-dangers-strategies-by-nick-bostrom.pdf>

²⁰ Toby Ord (2020). The Precipice: Existential Risk and the Future of Humanity. Hachette Book Group. New York. P. 205.

змін і викликів, що відбуваються в інформаційній сфері під впливом соціальних мереж та медіа-блогінгу й позначилися на повсякденному житті людей і суспільств та обумовлюють істотні політичні зсуви в країнах Заходу. Йдеться про формування *ситуації невизначеності* і фрагментацію суспільних відносин, атомізацію життєвого світу й девальвацію публічної сфери у її відокремленні від моральної чутливості, що дорівнює збайдужінню до людяності. Живі стосунки між людьми в сучасній ситуації, обумовлюваній посередництвом розмаїтих соціальних мереж, *розкришуються*, стають непослідовними і фрагментарними. Наприклад, під впливом пандемії корона-вірусу в освітній комунікації поселився феномен «дистанційного навчання», яке істотно збіднює потенціал живого міжособового спілкування та академічної дискусії.

З. Бауман кваліфікував *виклик комунікативного знеособлення* як загрозу «*адіафоризації свідомості*», пов'язуючи її з «*моральною нечутливістю*» на позначення «бездушної, неспівчутливої та безсердечної поведінки, або просто незворушного і байдужого ставлення до страждань та горя інших людей.»²¹ З. Бауман висловлює слушну думку щодо взаємозв'язку між «*моральним знечуленням*» і *відповідальністю*. Він вважає, що під впливом глобалізації «моральна сліпота», веде до девальвації етичної відповідальності у площині суспільної діяльності й блокує здатність до приязні і солідарності. Поділяючи наведені думки З. Баумана, варто зауважити, що «моральна сліпота» - це феномен породжуваний не тільки сучасною ринковою глобалізацією. Співчутливість між людьми (емпатія) упродовж історії блокувалася перманентно через ту чи іншу форму «моральної сліпоти». Складність цієї проблеми полягає в тому, що «моральна сліпота» має свої соціальні та ідеологічні причини. Вона може обумовлюватися ортодоксальними релігійними та метафізичними дискурсивними й наративними конструкціями мислення. Походження моральної сліпоти, значно більшою мірою ніж глобалізації, стосується тоталітарних дискурсів ХХ століття. «Ліками» для розблокування співчуття й емпатії може бути окреслене Бауманом «почуття приналежності»,²² що має смисловий зв'язок з потребою визнання і відчуттям *присутності*. Але ці міркування потребують детальнішого розгляду в окремому тексті.

Прикладом «чистої екзистенціальної загрози» є феномен байдужого сприйняття Голодомору в свідомості української громадськості, обумовленим, зокрема, «епістемною несправедливістю».

Про «епістемічну несправедливість» дізнаємося від професорки з Великобританії **Міранди Фрикер**. Суть цього явища в тому, що певній людині публічно відмовляють в її здатності «знати», бути носієм вагомого знання, заснованого на власному досвіді²³. Це може відбуватися «силою влади» (в тому числі «влади традиції», медіа, соціальних мереж тощо) як через відлучення особи від можливостей свідчити про явища, які є для неї обурливими, так і звичним шляхом спалювання цієї особи підривом довіри до неї й маргіналізації. «*Епістемічна несправедливість*» не зводиться до індивідуальних особливостей,

²¹ Бауман, Зигмунт. Донскіс, Леонідаc (2014). Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності / Пер. з англ. О. Буценка. К.: Дух і Літера. С. 19, 48. (280 с.)

²² Бауман, Зигмунт. Донскіс, Леонідаc. Моральна сліпота. С. 18.

²³ Fricker, Miranda (2007). Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing. Oxford University Press. 208 p.

але має також ширший контекст і *стосується групової приналежності (ідентичності), в тому числі, наприклад, культурної і партійної*. У недемократичних державах «епістемічна несправедливість» є типовим явищем суспільного життя.

Сучасні наслідки глобалізації викликають стурбованість і щодо нових прихованих можливостей встановлення контролю над населенням засобами маніпуляції громадською думкою через соціальні мережі й медіа, і щодо занурення розуму сучасної людини в калейдоскопічно-гедоністичний стан неперервного інформаційного подразнення «новизною повідомлень», натомість осмисленому критичному засвоєнню книг і текстів. Особливо тривожною є ситуація в освітньо-академічній сфері, куди проникає дедалі більше «інформаційного сміття», а публічний комунікативний простір визначається орієнтацією на сенсаційність та морально-світоглядний релятивізм (додатковий вимір моральної нечутливості). Загалом, йдеться про формування нового типу ментальності (свідомості) технократичного інформаційного суспільства й про нові, рефлексивно ще не звідані проблеми духовного плану. Це стосується зокрема феномену «Інфо-людини», багатолика (гетерокефальна) природа якої характеризується такими *адіафорізаційними* концептами, як «постправа», «постлюдина», «кіберістота» тощо.

Своєрідний аналіз суперечності глобалізаційного процесу запропонував вже згаданий *П. Слотердаjk*, який досліджує його двозначність зокрема в чуттєво-емоційних аспектах. З одного боку, виклики глобалізації обумовлюють можливості універсальної комунікативної взаємодії людства, що відкриває перспективу для справедливості й мирного порозуміння, але з іншого, – виклики сприймаються як *загрози уніфікації й гомогенізації життєвих світів*, що спонукає до регіонального, національного і метафізичного опору, провокуючи почуття тривоги, страху і гніву за майбутнє локальних культур.²⁴

У програмній праці «Гнів і час» («*Zorn und Zeit*») *П. Слотердаjk* обґрунтовує, що головні події в історії цивілізації не вдається редукувати до їхніх раціональних вимірів. Як і *Ф. Фукуяма*, він пропонує розглядати проблеми глобалізації у призмі давньогрецького поняття «*тимос*» (*thymos*), зокрема з погляду на можливості контролювати гнів та на усунення передумов його політичних вибухів. Афект люті й емоцію гніву *Слотердаjk* називає *психополітичною силою*, яка діє упродовж всієї історії, а її політична роль особливо притаманна для Заходу, розпочинаючи з Іліади Гомера²⁵.

«Беручи до уваги, що обумовлений цивілізацією «*thymos*» є психологічним місцем того, що Гегель зобразив як палке прагнення до визнання, стає зрозуміло, чому відсутність визнання від того, від кого його очікують, викликає лютю.»²⁶

Якщо ці думки 20 років тому могли видаватися перебільшенням, то з огляду на сучасну варварську війну Росії проти України, цей діагноз доводиться визнати передбачливо правдивим в аспекті сучасного стану «російської культури», потенціал варварства якої не був вчасно розпізнаний західними елітами.

²⁴ Sloterdijk, Peter (2018). What Happened in the 20th Century. Tr. By Ch. Turner. Cambridge, MA: Polity Press.

²⁵ Sloterdijk, Peter (2012). Rage and Time. A Psychopolitical Investigation. Translated by Mario Wenning. Columbia University Press. https://www.academia.edu/4074849/Sloterdijk_Peter_Rage_and_Time

²⁶ Ibid., p. 22.

Російське насильство над цивільним населенням в Україні не знає меж, кремлівський уряд відкрито проводить (насправді – продовжує) політику геноциду українського народу, масово знищуючи поселення, міста й цивільну інфраструктуру з метою заморити і знищити населення холодом, голодом і хворобами.

3.1. Загроза надмірності боротьби за індивідуальність.

У сучасному Західному світі емоційна увага твердо змістилася до настанови на «неповторність» людини, її «покликання», «ідентичність» та «автентичність». Це істотно вплинуло на сучасне тлумачення справедливості. Панівний настрій інформаційного суспільства визначається в світоглядних координатах «*боротьби за індивідуальність*» і стосується *експресивного* прагнення до визнання і поваги через самовираження і самовизначення. Таке сприйняття «людської сутності» орієнтує передусім на важливість емоцій, воно «пов'язане з тим, як ми дивимось на інших, і з тим, як інші дивляться на нас. Емоції – це водночас і зображення в дзеркалі, і очі людини, яка бачить те зображення. Емоції зворотні... Переплетені, взаємозалежні емоції є ключем до розуміння нашого світу, у якому домінує самовизначення.»²⁷

Проблема емоційного самовизначення полягає в тому, що воно може приковувати людину до історичного минулого в його уявному повторюванні й тим самим вихолощувати зі свідомості значення майбутнього й нейтралізувати позитивну силу надії. Цей стан здатний емоційно суперечливо охоплювати не просто індивіда, але й всю спільноту. «Страх, приниження, надія – три емоції, які обумовлюють поведінку мас, їхню долю і майбутнє території, на якій вони мешкають.»²⁸ Зміщення уваги до «*боротьби за індивідуальність*» актуалізується в нових варіантах світоглядних ціннісних координат.

Згаданий Зигмунд **Бауман**, покликаючись на інших дослідників, виказує занепокоєння у зв'язку з загрозою «краху людини громадської» та «процесом звуження міського громадського простору.»²⁹ Це, на його думку, призвело до того, що «в сучасному мегаполісі головною стратегією виживання стала не спільність, а ізоляція й відокремлення від інших», обумовлені надмірністю індивідуалізму.³⁰ Свої міркування З. Бауман розвиває, спираючись на алегорію «Паноптикуму» М. Фуко, котрий зробив цей образ символом нагляду влади за людиною й примусового дисциплінування суспільства. За умов сучасної глобалізації, на думку З. Баумана, створено «удосконалений кіберпросторовий варіант Паноптикуму» – «Синоптиком», коли населення, за яким спостерігають, саме заповідливо надає про себе інформацію, піддаючись «спокусі» стежити «за всіма».³¹

За умов сучасної глобалізації «ніхто не контролює ситуацію» й, – гірше того, – «не зрозуміло, що це означає – контролювати ситуацію». «Саме це незатишне відчуття, що «все виходить з-під контролю», і виражене у модній сьогодні концепції глобалізації». Глобалізація, на його думку, це просто інша назва

²⁷ Муазі, Домінік (2018). Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Пер. з англ. О. Гординчук. К.: Брайт Стар Паблішінг. С. 31, 38. (184 с.)

²⁸ Там само. С. 8.

²⁹ Бауман, Зигмунд (2008). Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства. Пер. з англ. І. Андрущенко. К.: Києво-Могилянська академія. С. 39. (109 с.)

³⁰ Там само. С. 42.

³¹ Там само. С. 44-45.

«нового світового безладу»,³² що веде до «універсалізації» й підриває концептуальну *надію* щодо спроможності людства «навести порядок» у світовому масштабуванні. Витоки «безладу» і «безнадії» З. Бауман пов'язує з пануванням фінансових, торговельних та інформаційно-промислових корпорацій, які діють винятково в корисливих інтересах побільшення капіталу й розширення міжнародної сфери споживання. «Навмисно або підсвідомо, міждержавні, наднаціональні інститути, які створюються і діють за згодою глобального капіталу, чинять узгоджений тиск на всі країни, ... з метою систематичного знищення всього, що могло б зупинити чи сповільнити вільний рух капіталу або обмежити вільний ринок.»³³

Слід зауважити, що подібні міркування про суть глобалізації, як панування економіки вільного ринку в його американських інтересах, збігаються з сучасними оцінками західної цивілізації, панівними серед російської політичної влади та інтелектуальної еліти. Проте «особливий некапіталістичний шлях», яким простує Північна Корея, справді, дозволив комуністичній владі частково ухилитися від глобалізації і зацементувати населення в бідності, проте цей шлях не став прикладом людяності і надії.

Оцінка глобалізації, запропонована З. Бауманом, хоча й обтяжена ідеологічно, але стосується реальної проблеми: використання суто економічних інструментів є вкрай проблематичним щодо усунення глобальних ризиків, які існують перед людством. З. Бауман застерігає від негативного впливу «тотальної глобалізації», викликаній корисливими економічними інтересами. Серед **негативних наслідків глобалізації** щодо її впливу на життєвий світ і духовні орієнтири людини визнаються: пристрасть до споживання, звуження простору приватної і публічної свободи, надмірність споживацького індивідуалізму, інформаційна і медійна маніпуляції, *адіафоризація*³⁴ свідомості, моральна нечутливість тощо.

Однак названі явища можуть обумовлюватися не стільки поширенням вільного ринку, скільки викривленим і фундаменталістським витлумаченням суті економіки на рівні державної політики. Звісно, сила матеріального споживацтва стимулює одномірні гедоністичні настрої і нахили в суспільстві, які спрощують людські взаємини і стосунки, роблять їх утилітарними, нетривкими, духовно збідненими. Проте «економічно звужене тлумачення глобалізації», зауважує зокрема О. Гьофе, не є адекватним щодо її суті. «Насправді ж економічні зміни лише подеколи пояснюються суто власними причинами... глобалізація властива не лише царині господарювання і праці, вона пронизує й протилежну царину – світ дозвілля, наприклад, туризм. Тож існує багато заперечень проти тлумачення цього феномена як суто економічного. Він охоплює, разом з економікою, ще три предметні сфери.»³⁵

За переконаннями відомого фахівця з проблем сучасної світової інтеграції **Манфреда Штегера**³⁶, «глобалізація ніколи не є лише справою зростання

³² Там само. С. 49-50.

³³ Там само. С. 56.

³⁴ Згідно з З. Бауманом, адіафоризація – це звільнення людських вчинків від морального судження та морального смислу.

³⁵ Гьофе, Отфрід (2007). Демократія в епоху глобалізації. С. 16.

³⁶ Манфред Штегер (Стегер) є одним з найвпливовіших вчених в ділянці глобалістики. «Його концептуалізація глобальної уяви є однією з найважливіших подій у мисленні про глобалізацію за останні три десятиліття» //

потоків капіталу і товарів через національні кордони. Радше, вона конституює багатовимірний комплекс процесів, в яких уявлення, звукові фрагменти, метафори, міти, символи і просторове облаштування є таким же важливим, як економіка і технологічна динаміка. «Об'єктивне» прискорення і примноження глобальних матеріальних мереж відбувається пліч-о-пліч з інтенсифікацією «суб'єктивного» визнання того, що світ перебуває в процесі стягування і стискання.»³⁷ Загалом, глобалізаційний процес призвів до виникнення викликів і загроз *екзистенціального* характеру.

3.2. Від екзистенційного ризику до екзистенціального себе-визначення.

Для розрізнення простого *фізичного* існування від існування на основі *вільного індивідуального самовизначення* в повноті буття через переживання, страх, турботу, свободу і надію, виокремлюємо два аспекти: перший стан існування – екзистенційний, другий – смислотворний, екзистенціальний. Екзистенціальний стан є індивідуальним, але стосується суспільних відносин. К. Ясперс наголошував, що екзистенція пов'язана з комунікативним змістом спільного існування. Саме в цьому проявляється її неперервність і взаємообумовленість.

Щодо людини, екзистенція засвідчує потребу здійснення неповторної індивідуальної *доли* кожного, але стосується можливостей співробітництва, взаємної підтримки і солідарності, що, у свою чергу, передбачає існування добрих помислів і здатності до співчуття та емпатії.

Отже, поняттям «екзистенційного ризику» охоплюється принаймні два аспекти загроз для існування життя. Перший стосується ризиків, які мають природне, або космічне походження і є *екзистенційними ризиками*, але не є сутнісно смисловими в їхньому людино-мірному цілепокладальному значенні. Другий аспект, власне *смислових (екзистенціальних) викликів*, іманентно пов'язаний з життям людини, проблемами її розвитку, творчого самовираження, ідентичності та чуттєво-емоційного позиціонування. Смислотворний екзистенціальний виклик надихає запитувати: хто ми є, на що маємо сподіватися і чим визначається, вимірюється, свобода наших дій перед сучасними викликами і ризиками? Відповідно, у пошуках шляхів і засобів подолання викликів і приборкання загроз не достатньо покладатися на сциєнтичні підходи і технократичні орієнтири. Сучасні екзистенційні ризики походять з нерозв'язаних соціальних, культурних та суб'єктивних проблем людського існування, з крихкості життєвих ситуацій та непевності й розгубленості перед покликанням, *себе-здійсненням* та визначенням ідентичності в аспектах аксіологічної *приналежності-до* суспільно-культурних груп і спільнот.

Потрапляючи в тривалу ситуацію знедолення, абсурду, приниження і самотності, людина втрачатиме моральну чутливість до тих, кого вважатиме кривдниками. При цьому оцінка причин скривдженості може бути помилковою й облудною зокрема під впливом зловмисної фальшивої медіа пропаганди. У цьому плані найактуальніший глобальний виклик стосується пошуку смислового

Revisiting the Global Imaginary. Theories, Ideologies, Subjectivities: Essays in Honor of Manfred Steger. Editors: Chris Hudson, and Erin Wilson. Palgrave Macmillan. 2019.

³⁷ Steger, Manfred B. (2008). The Rise of the Global Imaginary: Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror, Oxford University Press. P. 11.

опертя для етично дієвого практичного розуму, здатного до відповідальної солідарної дії з погляду приналежності-до глобальної, світової, спільноти. Цим ми нашттовхуємося на проблему індивідуального *себе-здійснення в його аксіологічному значенні* щодо цінностей спільного життя з іншими у малих і великих спільнотах. Відповідно, модний орієнтир на індивідуальне самовираження в його експресивній надмірності може бути в *неявному* ідейному чи теорійному конфлікті з потребами спільної солідарності, обумовленої викликами сучасної глобалізації.

Грунтовне обговорення проблеми зв'язку екзистенціальних загроз з суспільною ефективністю та економічно-енергетичним розвитком з погляду на значення почуття солідарності та емпатії потребувало б щонайменше окремого розділу. Обмежимося деякими ідеями й міркуваннями, відшттовхуючись від дослідження Миколи Руденка (1920-2004) – дуже доречного в сенсі зв'язку енергетичних та емпатичних джерел глобалізації.

У праці М. Руденка «Енергія прогресу», на диво, актуальні й промовисті думки в параграфі з назвою «Глобалізація і Україна». «Коли ми дивимося на нашу Україну, то нам стає зрозумілим її елітарне становище на земній кулі. Упродовж тисячоліть цю землю було законсервовано для вирішального уроку в історії людства, який сьогодні названо глобалізацією.... Мені хотілося б, щоб слова Віктора Ющенка ... не старіли, бо в них маємо велику істину: земна цивілізація приходить до свого завершального екзамену, а його підсумки значною мірою залежатимуть від того, як цей екзамен складе Україна. (...) Не відволікаймося від головної мети: упродовж наступного десятиліття маємо довести продуктивність землеробства до 100 мільйонів тон товарного збіжжя на рік.»³⁸

Прогнозовану В. Ющенком мету досягнуто в 2021 р. – в цей рік в Україні зібрано понад 106 млн тон збіжжя. У 2022 р. планували зібрати біля 118 млн тон, проте повномасштабна війна, окупація родючих земель і катастрофічні руйнування – завадили планам.

Наведені міркування і приклади ілюструють залежність глобальної загрози голоду не стільки від погоди і клімату, як власне від *екзистенціальної* ситуації, яка складається під впливом суспільних умов, інтелектуальних ідей, філософських поглядів, політичних доктрин та агресивної чуттєво-емоційної етичної (антигуманної) *дійсності* та «культурної конфігурації» народу завойовника. **Йдеться про дійсність уможливлення *досвіду* певної комунікативної спільноти. Очевидно, коли люди визначають певну екзистенціальну ситуацію як комунікативно реальну, то така ситуація може ставати дійсною за своїми наслідками, якщо вона сприйматиметься емоційно бажаною.**

³⁸ Руденко, Микола Д. Там само. С.392. У наведеній цитаті М. Руденко покликається на такі слова президента В. Ющенка: «Сьогодні ми хочемо бачити Україну світовою державою, включеною в процеси глобалізації».